

Szófejtések Rédei Károly tiszteletére

Antal M. Gergely

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola

In this brief article, we commemorate the late Károly Rédei, who was born 90 years ago, in 1932. His publications entitled ‘Szófejtések’ and his other works inspired the author to turn to etymologies and etymological research. Six Hungarian words, particularly those of disputed or unknown origin are presented: *húg* ‘younger sister’, *irigy* ‘envious’, *köszöntő* ‘jewel’, *sima* ‘smooth’, *szigony* ‘harpoon’, and *vidék* ‘countryside’, alongside their varying historical and dialectal equivalents and their possible Uralic cognates. Each word can be explained as having Uralic / Finno-Ugric roots with both phonetic and semantic interpretations, providing possible solutions for not just Hungarian, but other Uralic words.

Keywords: etymology, words of unknown origin, Hungarian, Uralic, Finno-Permic, Proto-Permic, Ugric

Kulcsszavak: etimológia, ismeretlen eredetű szavak, magyar, uráli, finn-permi, ősspermi, ugor

Rédei Károly 1932. április 11-én született, 2022-ben ünnepelte volna 90. születésnapját. Életében rendszeresen közölt etimológiai tárgyú rövid cikkeket a Nyelvtudományi Közlemények hasábjain „Szófejtések” címmel. E rövid tanulmányban a szófejtésekkel az ő emlékét elevenítjük föl.¹ Munkássága jelentős hatást gyakorolt a szerzőre, mikor egyetemistaként maga is etimologizálásra adta a fejét.

E cikkben hat, ismeretlen vagy bizonytalan eredetű magyar szó lehetséges uráli megfelelőit keressük. A rövid etimológiák megírásakor a Rédei főszerkesztésével készült UEW² és az adott nyelvre vonatkozó etimológiai szótárak megállapításait vettük figyelembe, valamint a magyar-

¹ Köszönettel tartozom lektoraim és Németh Dániel jogos és alapos kritikájáért és javaslataiért, amelyek nagyban segítettek az etimológiák pontosabb kidolgozását.

² A szótárra való hivatkozások a nyomtatott és az internetes változatból a számolás alapján visszakereshetők.

országi finnugrisztikában hagyományosnak számító történeti-összehasonlító módszert (ld. pl. Hajdú 1973; Bereczki 2003) alkalmaztuk.³

1. Magyar *húg*, komi *кага*, erza *кака*

A TESz. szerkesztői szerint ismeretlen eredetűnek tartott⁴ *húg* szavunk első előfordulása talán 1135-ből származik (*ucd* [olv. *húgd* ?], TESz. 2: 160), vagy talán személynévként *Hugdi* ? alakban (EWUng. 584). Eredeti jelentése 'nőtestvér', de előfordul még '(fiatalabb) nő kedveskedő megszólításaként', 'unokahúg', 'apáca', illetve a ma általános 'fiatalabb lánytestvér' jelentésben is. Korábban iráni eredetet (osztét *χο* 'nővér', egy csak szótárakban meglévő középperzsa hapax *χūk* 'ua.' szó alapján), esetleges finnugor származást vagy törökből kölcsönzést feltételeztek, ezeket azonban a szótár kizárja (TESz. 2: 160). Ezek az elvetett etimológiák vagy valamiféle távoli (vélt) hangmegfelelés, vagy jelentésbeli hasonlóság alapján születhettek (vö. pl. Vámbéry 1870: 119; Munkácsi 1894: 135; 1901: 356; Asbóth 1905: 62–66), így valóban nem vezettek eredményre a *húg* szó eredetét illetően. Az 'unokahúg' jelentés és az *unokahúg* szóösszetétel jóval későbbi fejlemények, a 'menyasszony' úgyszintén (J. Lőrinczi 1980: 58–59, 62–63, 66–67, 102, 107–108).

A *húg* a legkorábbi 'nőtestvér' jelentésű szavunk, amely már a közép-magyar kor előtt megvolt (J. Lőrinczi 1980: 34), vagyis a szó igen korai megléte arra utal, hogy a szókincs ősi elemével kell számolnunk (vö. J. Lőrinczi 1980: 37). Elképzelhető-e egy uráli vagy finnugor⁵ származás annak ellenére, hogy a korábbi szakirodalom nem jutott ilyen következtetésre?

A rokon nyelvek szóanyagában tallózva a komi-zürjénben találjuk a *кага* 'gyermek' (KMSz 75); 'ребёнок; младенец'⁶ szót. E szó nyelvjá-

³ Az alapnyelvre azonban az nehezíti a jelentések rekonstruálását, hogy a magyar és obi-ugor viszonylatban is kb. 1500 évvel kell számolnunk, így az obi-ugor adatok hiányakor még nagyobb időtávot kell áthidalnunk. A rekonstrukciónál emiatt érdemesnek tartjuk – ha az adatok engedik és indokolják – az egyes alapnyelvekre való rekonstrukciót is.

⁴ Újabb az ESz. szerint is ismeretlen eredetű (ESz. 343).

⁵ Cikkemben az „uráli” és a „finnugor” jelző között rekonstrukciós szinten különbséget tettem, bár az újabb szakirodalom nem feltétlen számol finnugor alapnyelvvvel (ahogy finn-volgai alapnyelvvvel sem, vö. legújabb Salánki et al. 2021: 12. lábjegyzet).

⁶ <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=14683> [letöltés: 2022. augusztus 30.]

rási szinten 'птичка, пташка' jelentésben is megvan.⁷ A КЭСКЯ szerint a komi *кага* átkerült az oroszba nyelvjárási szinten, eredetére azonban nem ad magyarázatot (КЭСКЯ 114). Mivel a másik két permi nyelvben nem bukkan föl párja, így e szót szintén ismeretlen eredetűnek tarthatjuk. A komi-zürjén szóhoz hangalakilag és jelentésében is igen közel áll az erza *кака* 'gyermek, gyerek' szó (EMSz 134).⁸ Ezek vajon összefüggésben lehetnek-e a magyar *húg* szóval?

Maga a szóalak nem zárja ki ezt a feltételezést, hiszen a szóeleji *h*-hangot mély magánhangzó követi. A szóeleji magyar *h*- ~ komi és erza *k*- egyezés kétségkívül nem okoz gondot, erre számos más, evidens példát ismerünk. A magyar *-g* ~ komi *-g*- megfelelés akkor lehetséges, ha egy korábbi **-ηk*- hangkapcsolatra mennek vissza. Az erza *кака* szóban viszont a szóbelseji *-k*- hang előzményeként a finnugor alapnyelvi **-ηk*-hangkapcsolat problematikus. Erre a hangváltozásra mindössze egy példát ismerünk az erza *pokol* 'Klumpen, Klümpchen, Stückchen' < FU **puŋka* 'Knollen, Beule, Unebenheit' (UEW № 816) esetén, ahol viszont az UEW nem tesz kérdőjelet a megfeleléshez. Amennyiben ez a hangváltozás marginális, de nem lehetetlen, úgy ez lehetne az eddigi másik példája.

A közös alapalak **kσηka* lehetett. Mivel mindhárom nyelv adataiban veláris magánhangzót találunk, az első szótagban egy közös veláris vokálist (**-s-*) kell föltennünk, a szóvégi vokális pedig lehet **-a*, elsősorban a komi és erza adatok miatt. A *húg* hosszú magánhangzója csak az irodalmi nyelvben marad meg toldalékolt helyzetben (vö. familiáris *hugi*). A toldalékolt alakoknál ingadozás látszik: *hugym*, *húgom*, de *hugáját*, *húgám*, *húgád*; ez utóbbiak az *öcsém*, *öcséd* analógiájára alakulhattak ki (TESz. 2: 160). A magyarban hasonló pozícióban is elképzelhető az **-a* > **-o* változás; továbbá a szóvégi magánhangzó lekopása később újraértelmezést hozhatott a toldalékolás során egyes nyelvváltozatokban: **χuga* : *χuga-* > *húg* ~ **huga-* > *húg* ~ *hugo-*, ahol a későbbi analógiás hatás visszaállíthatott egy korábbi nyelvi állapotot.

⁷ <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=14683> [letöltés: 2022. augusztus 30.]

⁸ Hasonló hangsorú indoeurópai párhuzam a bolgár *кака* 'по-възрастна сестра; по-възрастна жена', lengyel nyelvj. *kâk* 'дядо', óind *akkâ* 'майка', cigány *kak* 'чичо', román nyelvj. *gigă* 'по-голяма сестра; леля'; a bolgár szó átkerült a gagauzba: *каку*, illetve a törökbe is: nyelvj. *kako* 'сестра, брат' (БЕР 149). Fonetikai és szemantikai okokból sem tartjuk valószínűnek, hogy e szavak összefüggnek az erza és a komi szavakkal.

Az erza és a komi adatok jelentésükben szinte teljesen egyeznek, így – amennyiben a szavak rokonai egymásnak – ősük már a finn-permi korban is 'gyerek' jelentésben létezhetett. A magyarban a 'fiatalabb lánytestvér' jelentés a TESz. szerint ugyan későbbi fejlemény, mint a 'nőtestvér', de a 'fiatalabb nő kedveskedő megszólítása' fordul elő legelőször. A [fiatal] (tkp. 'utód nélküli') itt kulcsszerepet játszik, amely így a [kicsiség] tulajdonsággal együtt összekapcsolható a 'gyermek' jelentéssel. Továbbá a [kedveskedő] mozzanat is kiemelendő. Ha tehát a szó jelentését is rekonstruálni szeretnénk, a (legalábbis) finnugor korra 'gyermek; (fiatal) családtag; kedves, szeretett' jelentést tételezhetünk föl. A magyarban így '(fiatal) családtag; kedveskedő megszólítás' → '(fiatalabb) nőtestvér; nőtestvér kedveskedő megszólítása' vagy 'családtag' → '(nő)testvér' → 'fiatalabb lánytestvér' jelentésváltozás vezethető le.

Az így kikövetkeztetett új rekonstruktum tehát egy finnugor vagy uráli **ksyŋka* 'gyermek; (fiatal) családtag' > finn-permi **kaŋka* 'gyermek'. Az etimológiát erősíti, hogy három, viszonylag távoli rokon nyelvből vannak adataink, és az adatok csekély száma sem kizáró ok arra, hogy a magyar *húg*, a komi-zürjén *kaŋa* szavakat és a szóbelseji marginális hangváltozás miatt kérdőjelesen az erza *kaŋa* szót bizonytalan eredetű, talán finnugor vagy uráli kori örökségnek tekintsük.

2. Irigy

Meglehetősen népetimologikus magyarázattal szolgál a TESz. az *irigy* szó eredetére, amelyet az *érik* igéből származtat az *irelkedik* igével együtt (egy **ir-* ~ **ír-* alapszóból, 'sárgára érik az irigységtől' jelentésbővülésen keresztül; TESz. 2: 232–233), az EWUng. és az újabb etimológiai szótárak azonban a szótövet ismeretlen eredetüként tárgyalják.⁹ Mivel nagyon korán fölbukkan a nyelvemlékek között (1138-ban tulajdonnévként *Irugdi*, 1380-ban közszóként *Iritfchygus* alakban, EWUng. 623), talán a szókincs ősi örökségébe tartozhat, bár a korai felbukkanás még nem elegendő bizonyíték. Előfordul még *irigy*, *ërigy*, *éregységet* stb. nyelvjárási adatként, ezek az *i* ~ *é*, *i* ~ *ë* váltakozással magyarázhatók (TESz. 2: 232–233), továbbá *Ürüggy*-ként (EWUng. 623).

Dehonesztáló jelentéséből kiindulva, az *irigy* szó lehetséges párhuzamait találhatjuk az UEW-ben a HARAG fogalomkörében a (talán nomenverbum) FU **jerz* 'Fluch; (ver)fluchen, schimpfen' ('átok; megátkoz, szid', UEW № 182) rekonstruktum alatt, melyhez a következő le-

⁹ Vö. „Az ismeretlen eredetű szótó esetleg névszói természetű” (ESz. 369).

ánynyelvi adatok tartoznak: udmurt S *jurisk-* 'schelten, fluchen, rügen', G *juriskŕ-*, *juriskŕ-* 'verfluchen, verwünschen'; komi-zürjén V *jur-* 'verfluchen, verwünschen, beschwören', V *jur-kiv* 'Fluch, Schwur'; komi-permják *jord-* 'verfluchen, verwünschen, beschwören', PO *jur-* 'клясть'; manysi TJ, KU, P, So *jēr-* 'kirota, sadatella, manata, haukkua; fluchen, verwünschen, beschwören, schimpfen'. A szerkesztők hangtani okok miatt elvetik a КЭСКЯ által idevont erza *er'deksta-* 'побранить, проклясть' és (keleti) mari *ira-* 'бранить, ругать' igéket (vö. КЭСКЯ 101: itt az *эрдекстамс* infinitivusi alak szerepel). Bővebb magyarázat híján a szavak vokalizmusát kell „hangtani okok” alatt értenünk, mivel a mari *ira-* második magánhangzója mély hangrendű (szemben a rekonstrukció során mérvadónak számító, magas hangrendű manysi adatokkal), továbbá az erza *er'deksta-* ige *-deksta-* eleme kettős képző lehet (vö. Mészáros 1999: 100, 125). A permi szavak egy ősspermi **jori-* '(ver)fluchen, schimpfen' alakra vezethetők vissza (Csúcs 2005: 39).

A különféle alapnyelvi korszakokra föltett szókezdő **j-* hang a mai nyelvi adatokban nem mindig őrződhetett meg, hiszen könnyen vokalizálódhat, összeolvadhat az utána következő magánhangzóval. A magyarban is előfordulnak ilyen esetek ott, ahol egy korábbi **j-* kezdőhangot feltételezünk – főként **jV- > i-* változást sugallva, a szó magánhangzó-harmóniájától függetlenül: *ideg* < U **jänte* 'Sehne' (UEW № 169); *iv-* (*i-*, *isz-*) < FU **juye-* (**juke-*) 'trinken' (UEW № 195); *év* < FU **jikä* (**ikä*) 'Alter, Jahr' (UEW № 183). Ezért egy **je- > e- > *é- > *i- > i-* változás a magyarban könnyedén elképzelhető, és találunk rá más, *je- ~ é- ~ e- ~ i-* ingadozást mutató adatot is, úgy mint: *jég ~ egh*; *jegenye ~ igenyés ~ egönye-fa* stb. (TESz. 2: 268); *jérce ~ érci* (TESz. 2: 273).¹⁰ Ez hasonlóképpen lehetséges a mariban is, ahol viszont csak palatális vokálisok előtt fordul elő, és mindössze alig néhány példát látunk rá az UEW szóanyagában: KB, U *i ~ B ij* 'year' < FU **jikä* (**ikä*); KB, U *i ~ B ij* 'Eis' < FU **jäne* 'Eis' (UEW № 171); KB *ükše-* 'kalt werden', *üstə* 'kalt; Kälte' < FU **jäkšə* 'kühl, kalt; kühl, kalt werden' (UEW № 165). Az erzában ennél gyakoribb a **jV- > e-/i-* hangváltozás: *ije* 'Jahr' < FU **jikä* (**ikä*); *ej ~ ev ~ eη ~ ij* 'Eis' < FU **jäne*; *ekše* 'kühl; Schatten; das hinten Gelegene' < FU **jäkšə*; *ežne* 'Gelenk, Glied' < FP **jäse* (**jäsne*) 'Glied, Gelenk' (UEW № 176). A keleti mari szóban a helyenként előforduló palatális ~ veláris váltakozást tételezhetjük föl a második szótag-

¹⁰ A szóeleji *jV- ~ V-* váltakozást a szakirodalom a *ju- ~ i / jo- ~ i* esetében tartja csak számon, pl. *juhar ~ ihar*, *juhász ~ ihász*, *Jolsva hn. ~ Ilosvai szn.* stb.

ban: **irä-* > *ira-*, mivel a keleti mari nyelvjárásban „a labiális harmónia csak hangsúlytalan szótagban fordul elő” (Rédei 1976: 420; ill. vö. Beczki 1990: 22–23). Mivel nem tudjuk, melyik szótag a hangsúlyos, a szót csak kérdőjellel vonjuk a többi rokon nyelvi adat mellé.

A szóbelseji *-r-* hang kapcsán csupán azt kell megjegyeznünk, hogy az erzában a palatális *-r-* a környező palatális hangok hatására alakulhatott ki.

A magyar szó végén a *-gy* elemet a TESz. szerkesztői nem magyarázzák, az EWUng. szerkesztői is csak szűkszavúan. Az ESz. szerint a *-gy* kicsinyítő képző, akár a *jobbágy* szóban (ESz. 369). További lehetőség, hogy a *-gy* képző lehet a *-d* képző palatális párja – ez azonban bizonytalan képzőnek számít, mivel csak helynevekben fordul elő a korai ómagyar korban (Szegfű 1991: 202). Harmadik lehetőségként fölvehetjük, hogy a ritkának tekintett ősi *-j* képző (vö. Szegfű 1991: 190) erősítéssel létrejött változatával állunk szemben, amely ejtéskönnyítés céljából (**irij* > *irigy*) alakulhatott ki. Negyedik lehetőségként elképzelhetünk egy ősi *-l/-ly* képzőből (vö. Hajdú 1973: 147; Szegfű 1991: 190–191) való származást (a hangváltozásra, nem pedig a képzőre vö. példaként: *jel* ~ *jegy* < FU **jälke* ‘Spur, Fleck’, UEW № 166). Az igei *irelle* (EWUng. 623) és az *irelke* alakok az eredetibb *-l* végződést támaszthatnák alá. Ebben az esetben az **irel* névszói alak tűnik a korábbinak, amelyből az *irelke* igealak létrejött – ennek elvonása lehet az *irel* ige. Az **irel* > *irigy* változás pedig erősítés eredménye.

A rokon nyelvi szavakban is találunk képzőket. Egy feltételezhetően *-d-* képző szerepelhet a komi-permják *jord-* adatban. Az erza *érdeksta-* adat *-d'e-* eleme valószínűleg mozzanatos deverbális ige képző vagy denominális ige képző; hasonlóképpen a *-ksta* (~ *-ksto*) is egy denominális ige képző lehet (vö. Keresztes 1990: 50–51; Mészáros 1999: 100, 125).

Jelentésánál az UEW által idesorolt adatok, illetve az erza és a mari szavak igen közel állnak egymáshoz (‘átkozódni, szitkozódni’ stb.). A magyar ‘irigy’ ezekhez hasonlóan negatív. A manysi adatok jelentései között találjuk a németül megadott ‘beschwören (‘varázsigével felidéz; ráolvas’)’ igét. A ‘ráolvas’ szorosán összefügg a ‘szemmel ver’ kifejezéssel. A magyar ‘irigyel’ jelentés pedig levezethető a ‘rossz szemmel néz’ → ‘rosszall’ jelentésből, így az ugor korra ‘átkoz, ráolvas, szemmel ver; rossz szemmel néz’ jelentést következtethetünk ki, amely származhat a finnugor kori ‘átok; megátkoz, szid’ jelentésből. Másképpen magyarázza az ‘átkoz’ jelentésből az ugor korra kialakulhatott a ‘szemmel ver’ jelentés; a szó ekkor kaphatott egy ‘rossz szemmel néz’ jelentést is, amelyből

a magyar nyelv önálló életében a 'rosszall' jelentésen keresztül kialakulhatott az 'irigyel' jelentés. A 'rossz szemmel néz' → 'irigyel' jelentésváltozásra az indoeurópai nyelvcsaládból is találunk példát: latin *invidere* 'to look askance at, cast an evil eye upon'¹¹ ~ *invidia* '1. irigység, féltékenység; 2. gyűlölet (...); 3. (...) megszólás' (LMZs. 200).¹² A 'megszólás' és a 'szidás' szintén rokon értelmű kifejezések, tehát a magyar és a finnugor szavak rokonításának nem látjuk szemantikai akadályát.

Mindezek alapján a fentebbi permi és maysi szavakkal együtt a magyar *irigy*, erza *érd'eksta*- szót bizonyosan, a mari *ira*- szót kérdőjelesen visszavezethetjük a közös FU **jerz* 'átok; megátkoz, szid' alapakra.

3. *Köszöntő*

Elavult, ismeretlen eredetű (TESz.), bizonytalan szócsaládú (EWUng.) néprajzi szavunk a *köszöntő* 'nyaklanc, karkötő, csat mint ékszer'.¹³ A Néprajzi Lexikon szócikke szerint: „melltű egyik fajtája (...), [a] 14. század vége óta ismert elnevezés többféle ékszer és öltözetdísz (nyaklanc, karkötő, csat) megjelölésére, 'felfüggesztett, felakasztott (dísz)' jelentéssel” (Horváth 1980: 310). Már egy 1395-ös forrásból előkerül: *kezentheu* 'nyaklanc, karkötő, csat mint ékszer' (TESz. 2: 623; EWUng. 823). Egyaránt létezik szóbelseji -s-, illetve -sz- hangot tartalmazó változatokban (*köszöntőjüket*, *Köszöntő*). A TESz. szerkesztői szerint egy **kösönt* 'függeszt, felakaszt' igéből eredeztethető; török származtatását és más szóból való képzését (*köt*, *kör*) elvetik (TESz. 2: 623–624). Valószínűleg azonos szótövből származik a ?*kösöny* 'karmantyú (női ékesség)', a *kössü* 'csavarral ellátott fogó [lakatos- és ezüstműves-szerszám]', a *kösnyő* 'szoknyatartó' (MTsz. 1218) és '<szoknyán> vállpánt, kantár', *kösnye* 'a szoknya derekán levarrott és a belefűzött madzaggal ráncba szedett szegély, korc' (ÚMTsz. 3: 562).¹⁴ Maga a szó a 16. századra avítottá vált, és csak szűk körben maradt meg a használata (Péri 1995: 432).

¹¹ <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=invideo&la=la&can=invideo0> [letöltés: 2022. augusztus 30.]

¹² Vö. <https://en.wiktionary.org/wiki/envy> [letöltés: 2022. augusztus 30.]

¹³ Az ESz. nem tartalmazza.

¹⁴ A *kösönködik* 'fogószik, kapaszkodik, rögződik; kötekedik, felesel, veszekszik', valamint a *köstörködik* 'ingerkedik, kötődik' (MTsz. 1218–1219) pedig talán a *köt*- szótövből a *köszöntő* hatására jöhetett létre hangalaki és részben jelentésbeli azonosság miatt (pl. *kös(ön)*- 'valami tartására, megkötésére szolgáló eszköz' x *kötő*- 'valamihez kötő' → 'köt' → 'kötődik' → 'kötekedik'). Ez azonban további vizsgálandást igényelne.

A TESz. és az EWUng. mellett többek között Hegedűs (1991) és Péri (1995) foglalkozott a *kösön* szó eredetével. Hegedűs is, Péri is ugyanabból a török jövevényszóból vezeti le a szót: a **kisän* > *kēsän* > *kösöny* szóalakot (Hegedűs 1991: 264), ill. a **kösön-/kesen-* igét – kiemelve annak ’fastening, binding, holding together’ jelentését, és ezt a török nyelvekben meglévő *kišä-* ’hobble, fetter’ igével kapcsolja össze, *-tyü* elemét pedig a *kesztyü* szóban meglévő képzőhöz köti (Péri 1995: 432–435).¹⁵

A Péri által fölvetett török származáson túl a magyar szó egyeztethetőnek tűnik a következő uráli alapnyelvi rekonstrukciójához tartozó rokon nyelvi szavakkal: U **kičə* (**küčə*) ’Knopf; Knoten, Band (am Kleide)’ (’gomb; megkötő, szalag [ruhán]’, UEW № 297) > udmurt *gižī* ’крепкий узел’; komi-zürjén S *kiz*, Ud, I *kiz* ’Knopf’; komi-permják *kiz* ’Knopf, Haken, Spange, Nestel’, PO *kiz* ’Nestel’; nyenyec O *šisʔ* ’Knopf; Band (statt eines Knopfes) am Frauenrock’;¹⁶ szölkup Ta *sizi* ’Riemen’, Ty *sīs* ’Riemen’. Az uráli szavak mind jelentésükben, mind hangalakjukban emlékeztetnek a törökségi szavakra,¹⁷ így a két nyelvcsaládban meglévő szócsaládok viszonya további tisztázásra szorul: az uráli nyelvekben ugyanis csak permi és szamojéd megfelelőit találjuk. A szamojéd szavak szóeleji *š* ~ *s* hangjai azonban arról árulkodnak, hogy a szónak igen korán át kellett kerülnie a szamojéd alapnyelvbe a **k-* > *s-* hangváltozás létrejötté miatt. Továbbá pedig nem találjuk a törökségi szavak *-n-* elemét, így az uráli szavakat valószínűleg régebbinek kell tekintenünk.

Az etimológia hangtani szempontból könnyen magyarázható: a magyarban a szóeleji **k-* hang megőrződik palatális vokális előtt (**kü-* > *kö-*), a szóbelseji *s* ~ *sz* hang – amely ingadozás más (nem feltétlenül uráli eredetű) szavakban is jelentkezhet (vö. *jóság* ~ *jószág*, *tepsi* ~ *tepsi*; az *sz-*ezés nyelvjárászigeti jelenség lehet, ld. bővebben A. Kövesi 1972: 61–64, 73) – visszavezethető egy uráli, finnugor vagy ugor kori **-č-* affrikátára. Ez utóbbira példa a magyar *hős* ~ *hés* < U **kača* ’junger, unverheirateter Mann’ (UEW № 211); *hasad*, *hasít* < Ug **kačə-* ’bersten, reißen’ (UEW № 1768); *köles* < Ug **kšlčə* ’Hirse’ (UEW № 1788).

A leánynyelvi adatokhoz viszonyítva eredetinek a **kösö-* ~ **kösö-* tövet vehetjük, illetve ebből a névszóképzővel ellátott *keseny*, és a kicsi-

¹⁵ Meglepő módon Péri – bár tkp. nagyon hasonló a következtetésre jut, mint Hegedűs – nem hivatkozik az előtte négy évvel megjelent cikkre.

¹⁶ Az óspermi alapalak **kižī* ’Knopf, Knoten’ (Csúcs 2005: 332).

¹⁷ A törökségi szavak listáját ld. Péri 1995: 433–435.

nyitó képzővel létrehozott *kesnyő* alakulhatott ki előbb. (Az *ö ~ e* nyelvjárási váltakozással magyarázható.) Valószínűnek tűnik, hogy maga a *kösöntyű* szó *-(n)tyű* végződését a *herkentyű*, *bizgentyű*, *karmantyú* szavak mintájára játszi szóalkotással nyerhette, és bizonyára hathatott rá a Péri által említett *-tyű* képző is (Péri 1995: 433; vö. TESz. 2: 383–384).

A rokon nyelvi adatok 'gomb', 'öv', 'csat' jelentései szorosan összefüggenek a magyar 'csat mint ékszer', 'öltözetdísz', 'felfüggesztett dísz' stb. jelentésekkel. A közös alapnyelvi jelentés mindenképpen a ruházatot összetartó, a mai népek viseletében is gyakorta díszítő funkciójú elemekre utal. Az egyes nyelvek önálló életében ezek a ruházati elemek specifikálódhattak, illetve jelentésszűküléssel és -társítással alakulhatott ki a magyarban az ÉKSZER jelentéskör.

A lehetséges törökségi átvétel mellett így inkább uráli eredetűnek tekinthetjük a *keseny*, *kesnyő* és *kösöntyű* szót (ill. egyéb változataikat), amelyek az U **kíčz* (**küčz*) 'gomb; megkötő, szalag (ruhán)' alapakra vezethetők vissza.

4. *Sima*

Már a 12., vagy a 14. században előfordul személynévként (*Síma?*, TESz. 3: 540; EWUng. 1329) a bizonytalan eredetű *sima* szavunk, amely talán származékszó az eléggé későn adatolt, nyelvjárási *simik* 'megcsúszik' igéből (folyamatos melléknévi igenévképzővel, EWUng. 1329; valamint ESz. 769). Legkorábbi jelentései: 'egyenletes felületű', 'lapos, sík', illetve 'síkos, csúszós' lehetnek; a további jelentések, úgymint 'csomótlan', 'kopasz, tar', 'egyszínű', 'kellemes' stb. csupán később alakulhattak ki. A szót olasz és török származással is próbálták magyarázni, ezek nem bizonyultak megalapozottnak (TESz. 3: 540). Egyéb változatai a nyelvjárási és történeti anyagból: *sémára*, *sēma*, *simma*, *simma*, *síma*, *simá*, *símá*: *símákő* stb. (ÚMTsz. 4: 895–896).¹⁸

Mind hangtanilag, mind jelentéstanilag közeli megfelelőnek tűnik a finnugor kori FU **čama* 'gerade, aufrecht, Verstärkungswort zum Ausdruck irgendeiner Entlegenheit in Zeit und Raum' ('egyenes [testtartás]; [nyomatékosítószó idő- és térbeli távolság kifejezésére]', UEW № 96)

¹⁸ Egyes igei alakokat (*simik*, *sinkózik*) a *sí* (ige), illetve *sík* (mn.) szavakkal hozzák összefüggésbe (EWUng. 1329), azonban kérdéses, hogy miképpen viszonyul egymáshoz az előbbieken az *-m/n-* elem megléte, az utóbbiakban pedig a hiánya. A *simik* ige esetleg a *siklik* szemantikai és hangalaki behatására jöhetett létre a *sima* főnévből. Ugy véljük, a két szócsalád nem függ össze; a *sík* szó eredetét érdemes lenne a későbbiekben újra megvizsgálni.

rekonstruktum, melyhez az alábbi szavak kapcsolódnak: finn *hama* 'förs-tärkningsord för uttryckande av någon (vanligtvis större) avlägsenhet i tid och rum: 'ända (till, ifrån); Verstärkungswort zum Ausdruck irgendeiner (gew. Größerer [sic!]) Entlegenheit in Zeit und Raum: 'bis zum ..., von ... an'', *hama matka* 'pitkä matka; lange Reise', *hamaan* 'bis, bis in, bis zu, bis an, bis nach', *hamasta* 'von ... an', *hamaan tähän päivään asti* 'bis zu diesem Tage', *hamasta maailman alusta* 'vom Anfang der Welt'; észt *ammak* 'bis', *ammak otsani* 'bis zu Ende'; hanti V *čäma* 'quer über', DN *čäma* 'waagrecht, horizontal; steil, schroff; geradeaus; (Postp.) gegenüber', O *sämi* 'geradeaus; gerade, ausrecht; gegenüber'; manysi TJ *šamā-w*, KU *šamaj*, P *šoməγ*, So *soma* 'steil, aufrecht, schroff', N *sāma*, *soma* 'egyenesen, éppen; gerade'. További, ide sorolható adat a lívből: *amā* 'kaikki, koko' (SSA 1: 206). Az észt szó nem szerepel az észt etimológiai szótárban (EESR 2012).

A magyarban a szóeleji *s-* szibiláns szabályos folytatója lehet egy uráli vagy finnugor kori *č- affrikátának. A szóbelseji *-m-* hang ingadozó tendencia része, bizonyos esetekben megőrződhetett az alapnyelvi korból. A *sima* szó vokalizmusát tekintve mély hangrendű; a magyarban ilyen veláris eredetű, ma felső nyelvvállású *i* magánhangzót tartalmazó szó visszavezethető *-*a-* hangot tartalmazó alapszóra, úgy mint a *hív* < Ug/?U **kaŋə-* 'rufen' (UEW № 240); *szilony* ~ *szirony* stb. < U **šarə* '(gefrorener) Schnee, Eisrinde auf dem Schnee' (UEW № 937); *világ*, *villám* stb. < FW/?FU **walkə* 'weiß, hell, leuchtend; leuchten' (UEW № 1111). A szóvégén megőrződő *-a* hang denominális képző lehet, amely a korai ómagyar korban hosszú magánhangzóból rövidült: *-*á* > *-a* (Szegefü 1991: 216).

A legkorábbinak tartott jelentések közül is eredetibbnek vehetjük az 'egyenletes felületű', valamint a 'lapos, sík' jelentéseket, ezek ugyanis szemantikailag összefügghetnek a finnugor korra rekonstruált 'egyenes (testtartás)' jelentéssel. Az obi-ugor nyelvekben is megőrződött az 'egyenes' vagy ehhez hasonló (pl. 'merev') jelentés – egyes adatok határozószavakként vagy névutói funkcióban szerepelnek. A magyarban a melléknévi funkció erősödhetett meg (a *simán* határozói eset már a melléknév továbbképzése). Az ugor korra 'egyenes; egyenletes' jelentést rekonstruálhatunk. A jelentésfejlődés a magyarban 'egyenes; egyenletes' → 'sík, lapos' → 'sima felületű' stb. úton képzelhető el, metonimikus képzettársítással. A finnugor korra az UEW szerkesztői által kikövetkeztetett 'egyenes (testtartás)' nem tűnik kielégítőnek, mivel a leánynyelvi megfelelők többségében határozói vagy névmási funkció érvényesül

('nyomatékosítószó idő- és térbeli távolság kifejezésére'), így ez megnehezíti a rokonítást.

Amennyiben elfogadjuk e szavak összetartozását, úgy a magyar *sima* szót is finnugor eredetűnek kell tartanunk, az egyeztetés azonban szemantikai alapon bizonytalanságra ad okot.

5. *Szigony*

A *szigony* szó szintén ismeretlen eredetű eleme a magyar szókincsnek (ESz. 829–830; TESz. 3: 748). Első említése 1397-ből való (*Zygon*), ekkori jelentése 'dárda- vagy több ágú villaforma, horgas hegyű eszköz főként halászoknál; Harpune, Fischgabel', valamint az 1800-ból származó 'horog; Angel' tekinthető eredetinek; azóta kialakultak hasonlóságon alapuló másodlagos jelentései, pl. 'szénahúzó szerszám' (TESz. 3: 748). Gombocz török adatokkal vetette össze (Gombocz 1912: 222), ezek az egyeztetések azonban hangtanilag nem fogadhatók el (TESz. 3: 748). Megjelenik még *cigony*, *cigon*, *szigény*, *szigon* stb. változatban is (ÚMTsz. 5: 158), illetve magas hangrendüként: *szigény*, *szigöny*, *szögöny*, *szügöny* (EWUng. 1431).¹⁹

Az UEW anyagában azonban találunk egy hasonló jelentésű rekonstrukciót, amely rokoníthatónak tűnik a *szigony* szóval: ez a FW **čanjka* 'Haken' ('horog, kampó', UEW № 1197), melynek megfelelői az észti nyj. *tsank* (gen. *tsango*), *tsänk* (gen. *tsängo*) 'Haken (natürlicher), krummer Schnabel', és az erza *šanggo*, moksa *šangga*, *čangga* 'Gabel'. Az egyeztetés azért bizonytalan, mert a finnségi nyelvek közül kizárólag a délészti nyelvjárásokból van adatunk.

Mivel az előbbi mordvin és észti adatok jelentésükben igen közel állnak a magyar szóéhoz, vizsgáljuk meg, van-e hangtani akadálya ezek rokonításának!

A magyarban a szóeleji *sz-* hang visszavezethető egy alapnyelvi (uráli, finnugor, ugor) **ś-* vagy (ritka esetben) **č-* hangra egyaránt (az előbbire vö. Honti 2017: 177–178; utóbbira példa: *szürke* < FU **čerz* 'szürke' [UEW № 62]; *szaj* ~ *zaj* < FU **čaka* 'úszó jég; vékony jég' [UEW № 50]). A mai *-g-* hang szabályosan egy **-ŋk-* hangkapcsolatra vezethető vissza: pl. *mag* < FU **muŋkz* 'Körper' (UEW № 563); *segg* < FU **šänkz* 'der Hintere, Arsch' (UEW № 951). A szóvégi *-ny* (< *-n*) valószínűleg olyan közismert névszóképző lehet, mint a szintén ősi *szilony* ~

¹⁹ A *szigony* ~ *szigonya* 'Kieme' jelentése valószínűleg a *szirony* szó népetimológikus behatása (EWUng. 1431).

szirony, sövény, sovány, keskény stb. szavakban. E képző a rokon nyelvekből is kimutatható, az ősmagyar korban még produktív képzőnek számított, de a kor második felére már nem hozott létre közszavakat (Szegefi 1991: 191, 203–204; a rokon nyelvi vonatkozásokra vö. Rédei 1975). A második szótagi *-o-* magánhangzó az első szótagban egy veláris **-j- < -i-* változásra utal. A mai magyar *i* hang veláris (< **a*) eredetére ld. fentebb a *sima* szócikket.

Ilyenformán a magyar *szigony* szó hangtani nehézségek nélkül, szabályosan visszavezethető lenne egy FU **čarŋka* alakra. Ebben az esetben tehát a közös alapszót a finnugor korra kellene rekonstruálnunk 'horog, kampó' jelentésben; a kevés leánynyelvi adat miatt egyelőre kérdőjellel. A *szigony* szó új besorolása tehát: bizonytalan eredetű, talán finnugor kori tő képzővel ellátva.

6. Vidék

Vidék szavunk először 1372 körül jelenik meg biztosan az írott nyelvi anyagban (*výdeknek*). Egyéb változatai a későbbi forrásokból: *vydik* (1490), *védeket* (1672), ill. nyelvjárási *vigvik, vüdek* (EWUng. 1633). Föllelhető többféle, azonos jelentéskörű jelentésben: '(valamely országhoz, településhez viszonyítva) más, idegen hely'; '?bizonyos szempontból sajátos egységet képező táj, tájék, terület'; 'tartomány, országrész', '?a fővárostól vagy valamely nagyvárostól távolabb eső, a nagyvárosi életmódhoz nemigen igazodó terület, település', 'valamely helységnek, városnak a környéke' stb. (TESz. 3: 1140). Ismeretlen eredetű, a Budenz (1873–1881: 875, 885) és Munkácsi (1880: 470) által javasolt finnugor etimológiák valóban nem fogadhatók el (a finn *kenttä* és az udmurt *kiđok* szavakkal hozták összefüggésbe; értelemszerűen nem egyeztethető a *k-* ~ *v-* szókezdet stb.). Meskó Lajos külön cikket szentelt a *vidék* szó etimológiájának, ő azonban a *visz-* igetőből származtatja, és a *-dék* elemet igei névszóképzőnek tartja (Meskó 1942). Mindezeket az etimológiai magyarázatokat és a szlávból eredeztetést kizárhatjuk; a végződésre más, rokon értelmű szavak képzőelemei hathattak, pl. *tájék*; viszont más *-dék* végződésre nem hoznak példát a szerkesztők (TESz. 3: 1140). Újabban az ismeretlen eredetű *vidék* szó *-k* elemét névszóképzőként magyarázzák (ESz. 951).

A magyarból a szó nagy valószínűséggel átkerült a szomszédos nyelvekbe is (vö. pl. Halász 1888: 500): többek között a szlovák *vidiek* 'oblast' mimo (veľkého, hlavného) mesta; kraj, krajina, župa, stolica', bár a szót megpróbálták egy szláv **vy-degь* 'zem (získaná vypaľovaním)'

alakra visszavezetni az ósláv **deg-* 'horiet' (éget)' igéből képezve (Králik 2019: 660). Feltételezhetjük, hogy a szlovák szóra – főként jelentésében – mindenképpen hathatott a magyar *vidék* szó. A mai magyar jelentéshez sokkal közelebb áll a szlovák önálló életében kialakult 'körzet, vidék, táj, megye stb.' jelentés, szemben az eredeti ósláv '(égetéssel szerzett) föld' jelentéssel.

Megkockáztatjuk viszont, hogy *vidék* szavunk mégis finnugor eredetű, és egyeztethető a következő szavakkal: komi-zürjén S *vij*: *šer-vij* 'Mitte, Mittelpunkt (z. B. v. Wege)', *vijež*, *mij-vijež* 'bis wohin?, bis zu welchem Grade?', *vijen*: *mij vijen* 'bis wohin?, wieviel?', *vijes* 'Markgrenze, Merklinie', V *vijež*: *kos vijež* 'bis zu den Lenden, bis zum Leib'; komi-permják *ked-vi*, *ked viež* 'bis wohin?, bis zu welcher Grenze?', PO *viə-n* 'an, bei', *viə-ž* 'bis zu', *šör-viə-n* 'mitten darin', *šör-viə* 'mitten hinein', *vijt* ~ *vijta* ~ *vijes* ~ *vijtas* 'Grenze, Maß'; manysi TJ *węj-*: *püw tīlə-m węjal* 'von der Geburt des Knaben an', TČ *węj-*: *okwęjal* 'auf einmal, plötzlich; völlig, gänzlich, ganz und gar', KM *woj-*: *jijlwojal* 'von Hause', KU *ūjalt* 'von an, seit, nachdem, während', *ūjt-*: *ālūjt minəs* 'er ging immer weiter stromaufwärts', P *wujal* 'von an, seit, nachdem, während', *ākwujal* 'auf einmal, plötzlich; völlig, gänzlich, ganz und gar', N *tūl-uilt* 'azután; dann', N *χotəl-uilt* 'hogyan; wie'. Ezek a szavak egy FU **wujə* 'Gegend, Seite; Ende, Grenze' ('vidék, táj, oldal; vég, határ', UEW № 1174) alapszóra mennek vissza. A szerkesztők megjegyzése alapján a manysi nyelvjárásokon belüli magánhangzó-megfelelések egy ősvogul **ū* ~ **ü* és **ū* ~ **ǎ* kontaminációval magyarázhatók, továbbá a manysiban az absztrakt és időt kifejező jelentések másodlagosan alakulhattak ki.²⁰ Illik a sorba a nyenyec *wīl*?, *wīn-* 'tundra' (Hajdú 1982: 119) is, így az alapszó uráli lenne.

Hogyan kapcsolható a magyar szó a föntiekhez? A szókezdő magyar *v-* < FU **w-* megfelelés szabályos. A magyar adatok közül a *védék* első szótagi hosszú *-é-* hangja utalhat arra, hogy az eredetibb magánhangzó a rövid *-i-* hang lehetett, a hosszú vokális pótlónyúlás eredménye lehet. Elképzelhető egy *-é-* < *-i-* < *-i-* < **-ij-* < < **-uj-* változás. Vagyis a rövid, felső nyelvállású *-i-* kialakulhatott egy rövid veláris **j* + **j* hangkapcsolatból (hasonló példa vö. *hím* < U **koj(ə)-mə* 'Mann, Mensch' [UEW № 332]; a *hím* szóban a hosszú *-i-* szintén pótlónyúlás eredménye), ez a változás egyben magával vonta a szó hangrendváltását. A korábbi veláris

²⁰ A komi adatok alapján rekonstruált ősprmi alapszó **vij* 'Ort, Stelle' (Csúcs 2005: 395).

j* pedig a hangkörnyezet miatt is megfeleltethető az alapnyelvi **u* magánhangzónak (vö. *iv-* [*i-*, *isz-*] < FU **juve-* (juke-*) 'trinken' [UEW. № 195]; esetleg *szij* ~ *széva* stb. < FU **šuka* 'Rinde, Bast; Fell, Haut' [UEW № 981]), mivel az utána következő **j-* elmozdíthatta az ejtést ajakréses irányba.

Az előbb már említett szlovák *vidiek* szóban szereplő palatális [j] hang található meg a magyar nyelvjárási *vigyik* alakban. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy ez a palatális változat őrzi az eredetibb állapotot, és a *-d-* hang csak későbbi depalatizáció eredménye (szó elején vö. *gyió* ~ *dió*, EWUng. 265; *gyisznjó* ~ *disznó*, vö. TESz. 1: 647 stb.).

A *-dék* végződést Meskó ötletéhez hasonlóan akár képzőnek is lehetne tekinteni, azonban a *-dok/ -dék* > *-dék* inkább igei névszóképzőként fordul elő, amelynek az eredeti, ősmagyar kori töigéje mára elhomályosult, pl. *ajándok*, *leueldek* 'pillangó'; a korai ómagyar korban viszont a *-dok* alakváltozat kiszorult a használatból a *-dék* javára (Szegfű 1991: 198). Ez a kiszorulás magyarázhatja azt is, hogy miért változott a *vidék* szó hangrendje: a *-dék* alak megszilárdulásával a beszélők analógiásan magas hangrendűként értelmezhatték a szó *-i-* elemét, ami valószínűbb magyarázattal szolgál a hangrendváltásra. Ilyenformán a *vidék* adat már későbbi fejlemény, a szó palatálisán értelmezett állapotát tükrözi. Viszont földrajzi nevekben is csak igéből képzett névszók esetén jelentkezik, pl. *hasadék*, *nyiladék* stb., tehát itt közrejátszhatott a *-dék* képző alaki hasonlósága is abban, hogy a *vidék* alak az elterjedtebb (akárcsak az esetleg hasonló helyzetben lévő *szurdék* ~ *szurdok* szóban) – szemben az eredetibbnek tűnő *vigyik* alakkal.²¹ Az viszont egyértelműnek látszik, hogy a *vidék* szó maga nem nomenverbum, így a *-dék* deverbális képzőt elvethetjük a lehetséges magyarázatok közül.

A magyar szóbelseji vagy szóvégi *-gy-* visszavezethető egy uráli kori **-δ-* (**-δ-*) hangra²² (Bereczki 2003: 77). Ennek a zöngés dentális spiránsnak nem minden esetben találjuk folytatását a komiban (vö. Bereczki 1977: 59). Erre példa a zry. S *vi-* ~ permj. *vij-*, PO *vi-* < FU **wedz-*

²¹ Talán a szlovák *vidiek* szó is az eredetibb *gy* hangot őrzi, mivel a magyar szót mindenfajta hangtani nehézség nélkül **vidyk* alakban is átvehette volna. Itt jegyzendő meg, hogy a korai magyar nyelvemlékeknél sem zárható ki esetleg a jelöletlen palatális hang megléte.

²² A magyar szóanyagban egyedül a *fajd* szó esetén szerepel a mai alakban *-d-*. A rekonstruktum (FU **paδiz* 'Auerhahn; Tetrao urogallus', UEW № 688) egy szokatlan és más alapnyelvi szóra nem rekonstruált **-δ-* hangkapcsolatot tartalmaz.

'megöl' (UEW № 1135); zrj. S *on* (onm-) ~ permj. *on, un* < FU **oða-mə* 'alvás, álom' (UEW № 661); zrj. S *vo, voša* < FU **oðe* 'év' (UEW № 662). A manysiban a *-ð- hang vagy teljesen eltűnik (TJ *šäm*, So *sim* < U **šidä-mə* 'szív (fn.)' [UEW № 960], vagy *-ð- > -l- hangváltozás megy végbe (TJ *il*, KU *ēlt* < FU **eðe* 'eleje vminek, hely vmi előtt, elülső' [UEW № 129]; So, LO *kil* < FU **kiðə* 'sógor' [UEW № 301]; KU, So *ūlam* < FU **oða-mə* 'alvás, álom'). Emiatt a manysi példák -l- elemét nem feltétlenül kell valamiféle szuffixumnak tekintenünk (pl. *wujəl*), hanem az lehet a zöngés dentális spiráns folytatása is. A kétszótagú alakokban pedig az obi-ugor nyelvekben előforduló átszótagolással is számolhatunk. A nyenyecben a *-ð- folytatása szabályosan -ʔ- lehet, vö. *χūʔ* < U **kuðə* 'Morgen' (UEW № 377); a *wī-* < **wuj-* változás példátlan, de lehetséges. Így a komi, ugor és nyenyec adatok is visszavezethetők lennének egy U **wujðə* alapalakra. Ebben az esetben a *vidék* szónak csupán a -k eleme képző (vö. Bereczki 2003: 93).

A magyar szó jelentését nézve az uráli korra (újra)rekonstruált U **wujðə* alapszó 'vidék, táj, oldal; vég, határ' jelentésével kétségkívül összefügg. A nyenyecben jelentésszűküléssel alakulhatott ki a 'tundra' ('egyfajta táj'). S noha mindössze a komi nyelvekben, a manysiban és a nyenyecben őrződhetek meg rokon megfelelői, a *vidék* szót – igaz, bizonytalan besorolásuként – uráli eredetűnek tekinthetjük.

Irodalom

- Asbóth Oszkár (1905), A magyar nyelv árja és kaukázusi elemei. Nyelvtudományi Közlemények 35: 50–70.
- Bereczki Gábor (1977), Permi–cseremiszi lexikális kölcsönzések. Nyelvtudományi Közlemények 79: 57–77.
- Bereczki Gábor (1990), Chrestomathia Ceremissica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bereczki Gábor (2003), A magyar nyelv finnugor alapjai. Universitas Kiadó, Budapest.
- Budenz József (1873–1881), Magyar–ugor összehasonlító szótár. Budapest.
- Csúcs, Sándor (2005), Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache. Bibliotheca Uralica 13. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- EESR = Metsmägi, Iris – Sedrik, Meeli – Soosaar, Sven-Erik (koos. ja toim.) (2012), Eesti etümoloogiasõnaraamat. Eesti Keele Instituut – Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- EMSZ = Mészáros Edit – Sirmankina, Raisza: Erza-mordvin–magyar szótár. Második, átdolgozott, bővített kiadás. Lexica Savariensia. Savaria University Press, Szombathely, 2003.

- ESz. = Zaicz Gábor (főszerk.) (2021), Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. A magyar nyelv kézikönyvei XII. Második kiadás. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- EWUng. = Benkő, Loránd (Hrsg.) (1993–1997), Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gombocz, Zoltán (1912), Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. Helsinki.
- Hajdú Péter (1973), Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Péter (1982), Chrestomathia Samoiedica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Halász János (1888), Magyar elemek az északi szláv nyelvekben. Nyelvőr 17: 250–500.
- Hegedűs Attila (1991), Kösöntyű. In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.), Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. ELTE, Budapest. 262–264.
- Honti László (2017), A magyar és a nyugati ótörök szókészleti kapcsolatairól. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Horváth Terézia (1980), Kösöntyű. In: Ortutay Gyula (főszerk.), Néprajzi Lexikon III. kötet: K–Né. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Keresztes László (1990), Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- KMSz = Kuznetsov, Nikolay (2003), Komi–magyar szótár. Lexica Savariensia. Savaria University Press, Szombathely.
- A. Kövesi Magda (1972), Az ősmagyar sz-ező és s (> cs)-ző nyelvjárások kérdéséhez. Magyar Nyelvjárások 18: 61–74.
- Králik, Ľubor (2019), Stručný etymologický slovník slovenčiny. 2. opravené vydanie. Veda, Bratislava.
- LMZs. = Tegye Imre (1992), Latin–magyar zsebszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- J. Lőrinczi Réka (1980), A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Meskó Lajos (1942), Vidék. Magyar Nyelv 38: 173–175.
- Mészáros Edit (1999), Словообразовательные суффиксы глагола в эрзянском языке. JATE, Szeged.
- MTsz. = Szinnyi József (szerk.) (1893–1901), Magyar tájszótár. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.
- Munkácsi Bernát (1880), Ugor szókezdő media. Nyelvtudományi Közlemények 16: 460–470.
- Munkácsi Bernát (1894), Adalékok az iráni műveltség hatás magyar nyelvhasználatához. Ethnographia 5: 72–76, 134–141.
- Péri, Benedek (1995), Notes on the origin of Hungarian *kösöntyű* 'necklace'. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 48/3: 429–435.
- Rédei, Károly (1975), Wortbildung in der PU/PFU-Grundsprache. Nyelvtudományi Közlemények 77: 93–102.

- Rédei Károly (1976), A magánhangzó-harmónia egyes típusai. *Nyelvtudományi Közlemények* 78: 417–423.
- Rédei Károly (1996), A hosszú magánhangzók rendszere az ősmagyar kor végén. In: Bereczki András – Klima László (szerk.), *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére. Uralisztikai Tanulmányok 7.* ELTE Finnugor Tanszék, Budapest. 208–210.
- Salánki Zsuzsa – Oszkó Beatrix – Sipos Mária (2021), A kétnyelvűség helye és szerepe az alapnyelvi korban. In: Klima László – Türk Attila (szerk.), *Párhuzamos történetek. Interdiszciplináris őstörténeti konferencia a PPKE Régészettudományi Intézetének szervezésében, Budapest, 2020. november 11–13.* PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport – Martin Opitz Kiadó, Budapest. 11–39.
- SSA = Kulonen, Ulla-Maija (toim.) (1995), *Suomen sanojen alkuperä I (A–K).* Suomen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- Szegfű Mária (1991), A névszóképzés. In: Benkő Loránd (főszerk.) – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 188–258.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) (1967–1976), *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- UEW = Rédei Károly (Hrsg.) (1986–1989), *Uralisches etymologisches Wörterbuch.* Akadémiai Kiadó. Internetes változata: Uráli Etimológiai Adatbázis. <http://uralonet.nytud.hu/>
- ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva (főszerk.) (1979–2010), *Új magyar tájszótár 1–5.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vámbéry Ármin (1870), Magyar és török-tatár szóegyezések. *Nyelvtudományi Közlemények* 8: 109–189.
- БЕР = Георгиев, В. И. (ред.) (1979), *Български етимологичен речник. Том II.* Издателство на БАН, София.
- КЭСКЯ = Лыткин, В. И. – Гуляев, Е. С. (ред.) (1970), *Краткий этимологический словарь коми языка.* Издательство Наука, Москва.
<https://dict.fu-lab.ru> [letöltés: 2022. augusztus 30.]
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=invideo&la=la&can=invideo0>
[letöltés: 2022. augusztus 30.]
<https://en.wiktionary.org/wiki/envy> [letöltés: 2022. augusztus 30.]